

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ І СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОБУМОВЛЕНOSTІ

Статтю присвячено осмисленню питання, як пов'язані між собою і наскільки перетинаються духовно-ціннісна криза та криза соціокультурної ідентичності в постсучасному світі, а також з'ясуванню питання про те, яким чином це проєктується на українське суспільство XXI ст.

Ключові слова: соціокультурна ідентичність, духовні цінності, моральні цінності, духовна криза, криза ідентичності, українське сучасне суспільство.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення загальної кризи соціокультурної ідентичності людини в глобальному світі. Одна із причин нашого інтересу до обраної теми пов'язана з тим, що сучасне українське суспільство перебуває в ситуації максимального загострення цієї кризи, а також у ситуації нагальної необхідності збереження історично обумовленої ідентичності у межах світового культурного простору, уніфікація якого формує новий тип «глобалізованої» людини.

Мета дослідження полягає у виявленні якісних змін ціннісних орієнтирів і у з'ясуванні питання впливу духовних, зокрема моральних, цінностей на розв'язання проблеми кризи соціокультурної ідентичності в українському суспільстві.

Дослідження теми. Представники сучасної української філософської думки – В. Шинкарук, С. Бистрицький, С. Пролеєв, В. Горський, В. Малахов, І. Бичко – різносторонньо досліджують феномен української духовної культури та специфіку її буття в сучасному світі. Аналіз моральних цінностей сучасного українського суспільства здійснено в наукових працях С. Кримського, В. Васютинського, М. Боришевського, О. Балакіревої, Л. Мисіва, А. Ручки, Г. Ситніка, Ю. Сурміна та ін. Різні ракурси проблеми соціокультурної ідентичності є предметом уваги західних і вітчизняних дослідників. Серед західних учених варто виокремити найбільш розроблені концепції ідентичності в межах постсучасного світу Ю. Габермаса, Е. Еріксона, А. Етціоні, М. Кастельса, С. Гантінгтона, В. Хесле, К. Хюбнера та ін. Для вітчизняного наукового товариства проблема ідентичності стала актуальною у зв'язку із осмисленням питання буття сучасного українського соціуму в умовах суцільної трансформації. Проблема національної ідентичності сьогодні активно

розробляється такими дослідниками, як Є. Бистрицький, М. Головатий, Є. Гловаха, О. Забужко, В. Степаненко, В. Кремень, В. Ткаченко, М. Вівчарик, Ю. Римаренко, А. Пономарьова, М. Попович, М. Степико, М. Шульга, Т. Ящук та ін. Висвітленням проблем культурної і національної ідентичності українців на сучасному етапі присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як О. Гнатюк, О. Гринів, В. Кремень, М. Розумний, М. Рябчук, М. Шепелев, С. Шергін та ін. В численних зарубіжних та вітчизняних дослідженнях (філософських, культурологічних, соціологічних) переоцінку духовних цінностей, заповнення моральних пустот новими цінностями пов'язують із перехідним станом сучасного соціуму. Втім, нам видається недостатньо розробленою проблема взаємозв'язку духовних, зокрема моральних, цінностей і соціокультурної ідентичності людини.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах складність морально-ціннісної ідентифікації особистості обумовлюється формуванням специфічної інформаційної свідомості глобального світу, яка змінює традиційні морально-ціннісні орієнтири, а також двоїстістю сучасної ситуації: з одного боку, інформаційне суспільство вимагає від людини розкриття її творчого потенціалу, свободи самовизначення щодо норм, способу поведінки, традицій, ціннісних орієнтирів тощо; з другого – доступність та обсяг інформації спричинює певну віртуальність свободи, внутрішньо-особистісні ціннісні конфлікти.

Підвищення інтересу до проблеми вивчення й аналізу цінностей завжди відбувається в період духовних криз, ламання сформованої ціннісної системи, пошуку нових культурних підвалин суспільства і орієнтацій існування людини. В умовах культурної глобалізації особливо значущим є осмислення того, що становить духовну сутність вітчизняної культури, її цінність. Важливість питання полягає в тому, що вивчення специфіки цінностей і норм сучасного українського суспільства необхідно підняти на належний рівень відповідно до вимог сучасного життя.

Саме система духовних, зокрема моральних, цінностей відіграє значну роль в адаптації особистості в умовах соціокультурної трансформації суспільства, спрямовує, сприяє або перешкоджає подальшому розвитку соціуму. Моральні цінності відповідають певному рівню розвитку суспільства, відбивають аксіологічний аспект існуючої реальності. Без їх вивчення аналіз сучасного стану та перспектив адаптації особистості в умовах соціокультурної трансформації не уявляється можливим. Моральні цінності забезпечують інтеграцію суспільства, допомагаючи індивідам здійснювати соціально схвалюваний вибір своєї поведінки в життєво значущих ситуаціях. В усі часи актуальність дослідження ціннісних орієнтирів визначається тим, що без

чіткого наукового уявлення про сутність і специфічні особливості, місце і роль аксіологічних основ, визначення ціннісного смислоутворюючого стрижня, неможливо прогнозувати подальший розвиток суспільства. Вироблення духовних основ життя і орієнтація на цінності моральної культури відіграють консолідуючу роль у забезпеченні міжнаціональної злагоди і громадянського миру, виконують функцію формування самосвідомості народу і функцію збереження самобутньої культури в епоху трансформації і глобалізації суспільства. Тільки осягнувши ціннісні основи власної культури, створивши умови для їх реалізації, можна знайти свій власний шлях розвитку.

Для осмислення сучасної соціокультурної ситуації необхідно враховувати три групи факторів: фактори внутрішнього порядку (соціальна динаміка, економічна модель розвитку, зміни в політичному режимі, державний устрій і т. п.); історичні чинники (національні особливості культури, в контексті яких проходило становлення нинішніх поколінь); вплив глобальних процесів. Соціокультурна ситуація постсучасності характеризується відчуженням людини від моральних цінностей, норм, смислів, що стало предметом наукового обговорення останніх десятиліть і позначається як «культурна деградація» (Ю. Лотман).

Переосмислення духовних цінностей, пріоритетів, поява нових, які б відповідали запитам сьогодення, адаптувалися до звичних цінностей та проходили певне випробування – складний, тривалий, а головне, об'єктивний і неминучий процес, який ніколи в історії не проходив так швидко, як в сучасному світі. Людський світ XXI ст. живе ілюзіями кардинальної заміни вікових цінностей новими. Втім, історичний досвід демонструє перманентний тривалий процес відмови від традиційних цінностей і повернення до них як творення нових. Проголошений плюралізм цінностей не компенсує дефіцит більш-менш стійкої системи взаємостосунків, які б сприяли росту духовного потенціалу людей. Тому знову стають актуальними «абсолютні» та фундаментальні цінності – добро, істина, краса, родина, робота, добробут, благополуччя дітей тощо, незважаючи на їх амбівалентний характер. На рівні суспільства, соціальної групи, окремої особистості вони виконують роль «архітектора» соціокультурного простору, оскільки мають об'єктивний характер, хоча в основі своїй є суб'єктивними.

Система цінностей культури постсучасності характеризується такими ознаками:

– відбувається трансформація статусу традиційних цінностей: послаблюються колективістські начала; працелюбність підмінюється креативністю; космополітизм доповнюється місцевим патріотизмом; громадський патріотизм замінюється національним;

– змінюється змістовне наповнення окремих цінностей: свобода як автономія особистості перетворюється у свободу вибору самих моральних цінностей; автономна особистість з усталеними моральними переконаннями замінюється індивідом із гнучкою моральністю; змінюються пріоритети в системі цінностей на користь споживацького, утилітарного;

– у контексті культури постсучасності провідне місце посідає толерантність, як єднальний фактор моральності.

Ціннісний «дефіцит» українського суспільства є віддзеркаленням світової духовної кризи, який активно компенсується цінностями, що визначаються західним менталітетом – індивідуалізм, прагматизм, активізм, техніцизм, але вони не співпадають із характеристиками власного менталітету українського народу. Представнику українського соціуму серед названих є близьким лише індивідуалізм, який має чітку емоційну (а не раціональну, як у західно-європейському менталітеті) забарвленість.

Слід визнати, що українське суспільство продовжує перебувати в ситуації «розмитості» ціннісних орієнтирів та відсутності твердих переконань щодо ідеалів, моральних цінностей, про що свідчать численні опитування, які проводить Український інститут соціологічних досліджень. Репрезентовані цінності залишаються малорозвиненими, формально заявлені, вони не стають загальноприйнятими, що призводить до розколотості суспільства.

Суспільна свідомість базується на принаймні двох типах систем цінностей: інноваційній, модерній (людська особистість, гідність, самореалізація, певний гедонізм тощо) та традиційній (консерватизм, родинні цінності тощо), остання за висновками дослідників все ж таки залишається визначальною. Відсутність загальновизнаної системи моральних цінностей в усі часи призводить до втрати морального здоров'я народу, соціуму, спричиняє дезорієнтацію і певну небезпеку в сенсі духовної цілісності. Аналіз численних соціологічних досліджень дає можливість назвати основні ціннісні пріоритети українського суспільства – справедливість, стабільність, добробут, права людини, правопорядок, рівність усіх перед законом, духовність, патріотизм, взаєморозуміння та взаємодопомога. Такі цінності можна сьогодні визначити як систему національних цінностей, що утворюють моральну основу подальшого існування української нації і держави та постають як концептуальний консолідуючий чинник ефективного розвитку нашого суспільства. Формування й усвідомлення певної системи цінностей є принципово важливою для будь-якого суспільства, оскільки тільки це є фундаментом для його ефективного та гармонійного розвитку, смислоутворюючим компонентом соціокультурної ідентичності як окремої особистості, так і соціуму в цілому.

В історії людства проблема ідентичності набула значущості відносно нещодавно. На ранніх етапах розвитку людства не стояла проблема самоідентифікації, пізніше, на кожному культурно-історичному етапі розвитку суспільства були сформовані чіткі картини світу, які забезпечували людині її ідентичність: існувало розуміння обов'язків, життєвого призначення людини. В Новий час проблема ідентичності актуалізується через елементарне ускладнення суспільного життя і на сьогодні вона вже постає як одна із ключових для гуманітарного знання. Наприкінці ХХ ст. виникла тенденція розглядати ідентичність у соціокультурному ракурсі. Соціокультурна ідентичність має персональний, індивідуальний рівень (ототожнення себе з певним набором якостей, що утворює індивідуальну унікальність людини) і соціальний, груповий (ототожнення себе з певними цінностями оточуючого соціального середовища). В залежності від базової основи ідентичності виокремлюють цивілізаційну, регіональну, політичну, громадянську, етнічну, національну та ін. Кожна із цих модифікацій не тільки і не стільки є «внутрішнім класифікатором», а скоріше регулятором поведінки людини, від якого залежить прийняття або заперечення норм та цінностей, принципів та настанов, ідеалів та інтересів.

Сутність соціокультурної ідентичності полягає в тому, що вона, як фундаментальна основа для проєкції людини в культурному комунікативному просторі, поєднує всі модифікації та елементи ідентичності.

Відцентрові тенденції постсучасного світу посилили прагнення людини отримати надійний засіб адаптації до «розщепленої та розколотої» культури, добути або зберегти свою ідентичність. Загальною ознакою ХХІ ст. є процес руйнації соціальних зв'язків, зміни соціальної структури суспільства. «Масовізація», стандартизація, спрощенство суттєво впливають на процес конструювання ідентичності, «розмивають» чітку окресленість її меж і наповненість. Класи, страти, прошарки та інші соціальні групи швидко міняють свій склад і власні кордони, динаміка та зміст життя сучасного суспільства визначаються складною взаємодією їх інтересів. Проте спостерігається значне послаблення зв'язку окремої людини з кожною із означених груп, тобто поглиблюється індивідуалізація, а також пришвидшення переходу із групи в групу, що й ускладнює процес ідентифікації людини.

Криза соціокультурної ідентичності безумовно є явищем світового масштабу, а для України вона набула специфічних рис та особливої гостроти через культурно-історичну та соціально-політичну своєрідність розвитку країни. Головною її причиною безумовно є культурна глобалізація, однак поряд з цим існують і внутрішні фактори кризи ідентичності в українському суспільстві: розгубленість людини щодо ототожнення себе з певними цінностями і ви-

бору моральних орієнтирів. Для України це виявилось в розриві спадкоємності, коли попередня зруйнована ідентичність має бути замінена новою.

Соціокультурна ідентичність, на думку відомого дослідника С. Гантінгтона, є ключовим моментом глобального світу: сьогодні основні відмінності людей полягають не в політичній чи економічній площині, а в культурній. За його висновками морально-етичне є тим «геном», який визначає культурну належність людини; відсутність усталеної системи моральних цінностей призводить до порушення безпечного функціонування суспільства, до дезорганізації і навіть до національної катастрофи внаслідок руйнації структуротворчих духовних засад.

Втрата соціокультурної ідентичності (через постійну мінливість цінностей, соціальних ролей, стилів життя) частково компенсується злетом національних почуттів, посиленням національного або етнічного «ми». Етноідентифікуючими ознаками є мова, міфи, символи, народна традиція, народний характер, релігія, історична пам'ять. Втім, некоректно ототожнювати етнічну ідентичність із національною, оскільки єдність суспільства може існувати і на надетнічній основі. Безумовно, у порівнянні із різними елементами соціокультурної ідентичності національна є більш міцною, тривкою і значно глибше вкорінюється у свідомість. Національна ідентичність не співпадає з офіційною об'єктивною етнічністю – це результат когнітивно-емоційного процесу усвідомлення себе як частини певного народу, нації та відокремлення себе від інших.

На вітчизняному ґрунті розв'язання проблеми соціокультурної ідентичності ускладнено низкою специфічних обставин: поліетнічність та полікультурність суспільства; соціальна розшарованість українського суспільства, яка спричинює роз'єднаність щодо цивілізаційної та культурно-історичної орієнтації України в сучасному світі. У такій ситуації вагомим засобом протистояння культурно-глобальному безумовно є національне. Отже, необхідною умовою нормального існування українського суспільства є розв'язання проблеми збереження національної ідентичності, запобігання асиміляції в культурному просторі постсучасності на основі духовних цінностей, які б співвідносились із специфікою українського менталітету.

Єдиного підходу до визначення критеріїв соціокультурної ідентичності на сьогоднішній день не існує через мультикультуралізм, асинхронність розвитку світу. Ознакою часу є активне формування подвійної (в Європі – національна та європейська), гібридної, множинної ідентичності (національна, регіональна, цивілізаційна), коли людина у самовизначенні використовує абсолютно різні, іноді неоднорядкові, критерії, а також мозаїчної ідентичності, коли людина змінює критерії самовизначення у зв'язку із зміною конкретної жит-

тевої ситуації. За висновками дослідника означеної проблеми Є. Головахи, ця тенденція наочно виявляється у сучасній Україні. На його думку, складність соціокультурної ідентифікації в українському суспільстві носить «ностальгічний» характер: попередня радянська ідентичність залишається ще досить привабливою через властивості емоційної пам'яті (позитивне «мітиться» краще, ніж негативне).

Сутність соціокультурної ідентичності полягає у свідомому, вільному, не примусовому прийнятті людиною, соціумом відповідних норм та зразків, ціннісних орієнтацій. Втім, поряд із конструюванням ідентичності шляхом визрівання в межах самого суспільства існує й інший шлях: конструювання ідентичності сугестивним шляхом. Такий варіант є припустимим, оскільки науково доведено, що не всі особистості здатні самостійно самовизначитись. У такому разі зразком для представників соціуму стає еліта як носій ідентичності. «Штучне» конструювання ідентичності здійснюється державою, політичними силами.

Основні висновки авторського дослідження. Перше – ознакою постсучасного світу є ціннісна криза, яка викликана активними «потугами» створити сукупність «генералізованих» глобальних людських цінностей; водночас фактом є також проблема соціокультурної ідентичності, яка в основі зумовлена глобалізаційними процесами. На нашу думку, ці дві кризи абсолютно перетинаються, оскільки існують в єдиному культурному просторі і відокремлено не можуть бути вирішені. Така двоєдина криза повною мірою проектується на сучасне українське суспільство і має спільні наслідки: позитивні – у вигляді розширення адаптивних можливостей людини постсучасності; негативні – у вигляді ескапізму, неперспективності світобачення, невмінні зосередитись на стратегічних завданнях і цілях, орієнтованість на поточних проблемах буття, самотність тощо.

Друге – сучасна криза ідентичності супроводжується трансформацією факторів ідентифікації, посиленням аксіологічного компонента. Пошук виходу з глобальної кризи ідентичності здійснюється в декількох напрямках: конструювання нової ідентичності на основі загально-моральних цінностей, культурних універсалій і повернення до традиційних форм ідентичності. Існування флюктуючої ідентичності як у світі, так і в українському суспільстві зумовлює висування на перший план своєрідного набору духовних (зокрема, моральних), перевічених часом цінностей: добро, свобода, сенс життя, справедливість, совість, взаємоповага, людська гідність, добродійність, людяність, а також родинні цінності. Традиційні духовні цінності українського суспільства є перепоною для маніпуляцій та різного роду нав'язування щодо соціокультурної ідентифікації, для творення так званої «глобальної ідентичності».

Людство в цілому має певні співпадіння духовних цінностей, різниця полягає в їх ієрархії, у встановленні пріоритетів. Проблема ідентичності для українського суспільства на перший погляд є занадто абстрактною, затеоретизованою. Однак історично притаманна українському народу амбівалентність абсолютно актуалізує проблему самовизначення в контексті зміни векторів розвитку України ХХІ ст.

Третій висновок: конструювання соціокультурної ідентичності і завдання розбудови держави України – взаємозалежні процеси, ефективність яких залежить від спроможностей еліти суспільства. Проблема полягає у відсутності консолідації української еліти, у перевазі тимчасового політичного інтересу над духовними цінностями; відсутність чіткої системи цінностей, моральних настанов, ерозія моральності – все це безпосередньо впливає на рівень конфліктності в суспільстві. Втрата моральних імперативів у різних сферах суспільного життя – економіці, політиці, сфері управління тощо – загострює питання дегуманізації, десоціалізації, ускладнює конструювання єдиної моделі соціокультурної ідентичності для українського соціуму. А це і є головний критерій життєвого потенціалу народу та його держави, здатності виявляти і долати внутрішні та зовнішні виклики, зберігаючи власну самобутність, забезпечуючи історичні перспективи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балакірева О. Цінності освіти і праці як передумова сталого розвитку українського суспільства / О. Балакірева, Р. Левін, А. Ноур // Укр. соціум. – 2012. – № 3(42). – С. 7–30.
2. Беляева Е. В. Динамика индивидуального и коллективного субъекта морали в условиях глобализации / Е. В. Беляева // Философия. Глобализация. Интеграция. – Минск, 2006. – С. 106–117.
3. Гусейнов А. А. Еще раз о возможности глобального этоса / А. А. Гусейнов // Век глобализации. – 2009. – № 1. – С. 16–27.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М., 2000.
5. Крымский С. Б. Ценностно-смысловой универсум как предметное поле философии / С. Б. Крымский // Філософ. думка. – 1996. – № 3–4. – С. 102–116.
6. Кримський С. Б. Архетипи української ментальності / С. Б. Кримський // Проблеми теорії ментальності. – К., 2006. – С. 273–299.
7. Малахов В. Етос і мораль у сучасному світі / В. Малахов. – К., 2004. – С. 109–127.
8. Пелагеша Н. Є. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації / Н. Є. Пелагеша // Стратег. пріоритети. – 2008. – № 3(8). – С. 60–67.

9. Ручка А. О. Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності / А. О. Ручка // Сміслова морфологія соціуму / за ред. Н. Костенко. – К., 2012. – С. 91–123.
10. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К., 2011.
11. Шергін С. Геополітична ідентичність України в умовах глобалізації / С. Шергін // УНЖ : Освіта регіону. – 2013. – № 1. – С. 130–138.
12. Хантингтон С. Стокновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М., 2003.
13. Этциони А. Новое золотое правило. Сообщество и нравственность в демократическом обществе / А. Этциони // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М., 1999.

ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ И СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: ПРОБЛЕМА ВЗАИМОУСЛОВЛЕННОСТИ

Стасевская О. А.

Статья посвящена осмыслению вопроса взаимосвязи духовно-ценностного кризиса и кризиса социокультурной идентичности в постсовременном мире, степени пересечения поля системы духовных ценностей и поля идентичности, а также вопросу о том, каким образом это проецируется на современное украинское общество.

Ключевые слова: *социокультурная идентичность, духовные ценности, нравственные ценности, духовный кризис, кризис идентичности, украинское современное общество.*

SPIRITUAL VALUES AND SOCIO-CULTURAL IDENTITY: THE PROBLEM OF INTERDEPENDENCE

Stasevska O. A.

Update spiritual values, priorities, and new that meet the needs of our time, adapted to the usual values and pass certain tests – a complex, long, and the main objective and inevitable process that never in history has passed so quickly as in today's world. The human world of the XXI century living illusions fundamental values of the new age replacements. But practice shows the long process of permanent abandonment of traditional values and return them as creating new ones. Proclaimed values of pluralism does not compensate for the deficit more or less stable system of relations that would promote the growth of the spiritual potential of people. So once again become relevant «absolute» and fundamental values – goodness, truth, beauty, family, work, welfare, child welfare, etc., despite their ambivalent character. At the level of society, social group, individual, they

serve as the «architect» of socio-cultural space, because there are objective in nature, although fundamentally subjective.

Sign postmodern world is a crisis of values, which is caused by active «powers» to create a set of «generalized» global human values; while the fact is also the problem of socio-cultural identity, which is based on them caused by globalization processes. In our opinion, these two crises completely overlap, as there are in the same cultural space and isolation can not be resolved. This dual crisis fully projected for modern Ukrainian society and has general effects: positive – as human adaptive capacity expansion modernity; negative – as escapism, unpromising outlook, inability to focus on strategic tasks, focus on current problems of being so lonely.

The existence of fluctuating identity as the world and in the Ukrainian society makes Highlighting peculiar set of spiritual (including moral), time-tested values: goodness, freedom, the meaning of life, justice, conscience, mutual respect, human dignity, charity, kindness, and traditional family values. The traditional spiritual value of Ukrainian society prevents manipulation and various socio-cultural impositions on identifying, for the creation of so-called «global identity». Humanity as a whole has a certain resemblance to spiritual values, the difference lies in their hierarchy, to establish priorities. The problem of identity Ukrainian society seemingly too abstract. However, historically inherent ambivalence Ukrainian people totally actualizes the problem of self-determination in the context of changing vectors of Ukraine XXI century.

Lack of a clear system of values, morals, ethics erosion directly affects the level of conflict in society. The loss of moral imperatives in various spheres of social – economics, politics, management, etc. – make the question of dehumanization, difficult to construct one model of socio-cultural identity for Ukrainian society. And this is the main criterion for the life and potential of the people and of the state, the ability to identify and overcome internal and external challenges, while maintaining their own identity, providing a historical perspective.

Key words: *socio-cultural identity, spiritual values, moral values, spiritual crisis, identity crisis, Ukrainian modern society.*

